

Tema ženskog prijateljstva u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća

Malić, Valentina

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:494992>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-22**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA KROATISTIKU

Valentina Malić

TEMA ŽENSKOG PRIJATELJSTVA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

19. STOLJEĆA

Završni rad

Pula, rujan 2019.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA KROATISTIKU

Valentina Malić

TEMA ŽENSKOG PRIJATELJSTVA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

19. STOLJEĆA

Završni rad

JMBAG: 0303065030

Studijski smjer: Hrvatski jezik i književnost

Predmet: Hrvatska književnost romantizma i realizma

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Filologija

Znanstvena grana: Kroatistika

Mentor: doc. dr. sc. Daniel Mikulaco

Sumentorica: dr.sc. Dubravka Dulibić – Paljar v.pred.

Pula, rujan 2019. godine

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani _____, kandidat za prvostupnika _____ ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, _____, _____ godine

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, _____ dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom

_____ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____ (datum)

Potpis

Sadržaj

1. Uvod.....	6
2. Kulturnopovijesni i književni kontekst.....	7
2.1.Položaj žene u Hrvatskoj i svijetu za vrijeme 19. stoljeća.....	9
3. August Šenoa - život i djelo.....	11
4. Branka i Hermina.....	12
5. Josip Eugen Tomić – život i djelo.....	16
6. Melita i Ela.....	17
6.1.Melita i njena (ne) prijateljica.....	19
7. Ivan Perkovac - život i djelo.....	21
8. <i>Stankovačka učiteljica</i>	23
9. Usporedna analiza i sinteza	26
10.Literatura.....	30
11.Sažetak.....	31

1. Uvod

Tema ovoga završnoga rada hrvatska je književnost 19. stoljeća. Fokus je našega istraživanja na literarnim ženskim figurama i njihovim međusobnim odnosima. Točnije, ono što će nas zanimati tema je literarnoga ženskoga prijateljstva, odnosno kako se ta tema u odabranim tekstovima razvijala i na koji način se sve prikazivala. U 19. stoljeću dolazi do brojnih ekonomskih, društvenih i znanstvenih promjena. Te promjene dovode i do toga da se žene počinju sve više buditi, odnosno, postepeno se sve više zalagati za svoja prava. Zašto je to za nas važno? Zato što je cilj ovoga rada približiti viđenje žene u ono vrijeme. Analizom tekstova pokušat ćemo naime dotaknuti „dašak minuloga vremena“; probati ustanoviti kako su se žene odnosile jedne prema drugima. Jesu li njihova prijateljstva bila slična današnjima? Možemo li se prepoznati u tim fiktivnim odnosima? I prije svega, je li se može govoriti o nekakvu jedinstvenu viđenju ženskoga prijateljstva? I zbog čega uopće tema ženskoga prijateljstva postaje tako važnom u tom razdoblju?

Čini se da se odgovor može naći u više pojava, što uže literarnih, što općedruštvenih i kulturnih. To je prije svega dakle razdoblje velikih društvenih i kulturnih promjena, razdoblje pojave građanstva i cjelovitoga restrukturiranja društvenoga uređenja koje sa sobom donosi i spomenute promjene na polju ženskih prava i načina na koji se uređuje položaj žene u društvu u prvome redu. U svjetskoj se književnosti u istome razdoblju javljaju dva iznimno značajna književna programa. Romantizam i realizam, iako poetikom međusobno polarne pojave, donose podjednako zanimljiva i uspješna djela, iako se naravno, određena djela neće uvijek svidjeti svim čitateljskim skupinama, a što ovisi o određenim afinitetima recipijenata. U hrvatskoj su književnosti pak ti veliki književni programi također iznjedrili brojna književna djela, iako se poetička razlika među njima teško jasno može uspostavljati. Pa su tako u djelima realizma i dalje su prisutni romantičarski motivi, dok se opet smatra da neka ranije nastala djela anticipiraju kasnije prevladavajuću poetiku.

Sva se ta poetička obilježja mogu jasno uočiti i u književnim djelima Augusta Šenoae, Josip Eugen Tomića i Ivana Perkovca, a koja su predmet analize ovoga rada. Nadamo se stoga da ćemo ovim radom uspjeti prikazati jednu lijepu književnu temu – temu ženskih prijateljstava, a prije svega potaknuti ljubavlju prema književnosti i posebno književnosti 19. stoljeća.

2. Kulturnopovijesni i književni kontekst

Francuska revolucija uzima se kao početak novoga doba, a zbilja se još davne 1789. godine. Početak 19. stoljeća donio je korjenite promjene u području znanosti i tehnologije, a koje su kod nas došle nešto kasnije zbog rubnoga položaja tadašnjega hrvatskog prostora. Neke su od najvažnijih novina toga doba industrijalizacija, brža izgradnja i bolja cestovna povezanost, pojava željeznice i parobroda te afirmacija srednje klase uslijed razvitka industrijalizacije. Vodeće zemlje u to vrijeme bile su Francuska (koja je cijelo vrijeme bila u centru zbivanja), Engleska i Njemačka. Važno otkriće bio je električni telegraf 1840-ih godina. To je i razdoblje velikih političkih nestabilnosti koje je potaknulo razvoj mnogih pravaca u književnosti i umjetnosti. Prijelaz iz aristokratskog i agrarnog društva u industrijsko i urbano izmijenilo je način razmišljanja ljudi u Europi, pa tako i kod nas, iako doduše sporije jer je Hrvatska u to doba prije svega zaostala agrarna zemlja. (Šepić 2017: 27-29).

Prva polovica 19. stoljeća obilježena je Hrvatskim narodnim preporodom (1815-1860.) i Ilirskim pokretom (1830.-1849.). Nakon preporodnog razdoblja u književnosti nastupa protorealizam ili Šenoino doba. Obuhvaća razdoblje od šezdesetih do osamdesetih godina 19. stoljeća, kada dolazi do zamiranja političkoga života, a književnost ostaje jedina mogućnost otpora prema stanju u zemlji (Šicel 2004: 54) Razdoblje je to u kojem se raspušta Hrvatski sabor te se ukida Bansko vijeće. Zabranjuje se korištenje hrvatske zastave te se raspušta podjela po županijama, a njemački je postao službeni jezik u svim državnim službama. Ukidaju se feudalno – kmetski odnosi, raspada se većina seljačkih zadruga. 1860. Traži se ujedinjenje hrvatskih krajeva, ostvarivanje Hrvatskog dvorskog ureda u Beču, uvođenje hrvatskog jezika u unutarnju upravu i traži se imenovanje dvorskog kancelara koji će na kraju predložiti sedam velikih župa u Hrvatskoj (Živančević 1975: 32)

Književna scena pedesetih godina 19. stoljeća prolazi kroz teško razdoblje jednako kao i ona politička. O tome ponajbolje govori podatak da su pisci izdavali knjige uglavnom u vlastitoj nakladi te je tek pojava novih časopisa uvelike doprinijela razvoju literature (Šicel 2004: 62). 1849. godine prestale su izlaziti časopisi *Zora dalmatinska* i *Danica*, ali već 1852. godine Bogović pokreće časopis

Neven 1852. godine. Iznimno je tada popularna novelistika s pričama o prošlosti i temama o gradskom i seoskom životu, a *Neven* je jedini časopis u kojem se objavljuju novi književni naraštaji (Živančević 1975: 41). Za razvoj dramatike i teatra najzaslužniji su Dimitrije Demetar, Mirko Bogović i Josip Freudenreich. Uglavnom su to bile drame s tematikom suvremene povijesti i nacionalnog uzdizanja. Bogović i Demeter zalažu se za osnivanje Nacionalnog kazališta u Zagrebu. Freudenreich je za to vrijeme razvijao ideju o pučkim predstavama u kojima bi se povezalo gledalište s pozornicom tj. poticalo bi se njihovo zajedništvo.

Što se tiče realizma u hrvatskoj književnosti, bitno je njegovo obilježje kontinuitet s preporodnim nastojanjima oko stvaranja nacionalnog identiteta. Književnost je stoga uglavnom bila tendenciozna i didaktična, mada cijela književnost 19. stoljeća od Šenoe preko Eugena Kumičića do Ante Kovačića funkcionira i kao hibrid s popularnom književnošću. Kao početak hrvatskog realizma uzima se 1881. godina koja je ujedno i godina smrti Augusta Šenoe, iako se realistička razmišljanja nalaze i ranije, kao recimo u Šenoinu *Prijanu Lovri*. Romani koji se mogu uspoređivati s europskim realističkim djelima nastaju tek krajem 19. stoljeća, a jedno od takvih djela je zasigurno roman Vjenceslava Novaka *Posljednji Stipančići* i *Tito Dorčić* te svakako i njegov pripovjedni ciklus.¹

Taj nam je kulturno-povijesni i književni kontekst važan da bismo lakše razumjeli obilježja djela i vremena u kojem nastaju. Sva djela koja ćemo analizirati imaju zajedničke elemente poput ispreplitanja romantičarskih i realističnih motiva. Također, imaju snažnu prosvjetiteljsku ulogu, osuđuju čitanje na stranom jeziku, teže buđenju nacionalne svijesti, sadrže aktivne likove s razrađenim psihološkim životom, ali dakle teže i širokoj društvenoj panorami prikazujući neka od dominantnih kretanja u drugoj polovici 19. stoljeća.

¹ Mrežna stranica: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52108> (posjećeno: 24.6.2019)

2.1. Položaj žene u Hrvatskoj i svijetu za vrijeme 19. stoljeća

Budući da se u radu bavimo načinom na koji su žene, točnije određena skupina žena koje pripadaju građanskome i aristokratskome sloju, predstavljane u književnosti, čini se važnim osvrnuti i na stvarnu hrvatsku ženu 19.stoljeća, njezin položaj u društvu i način života.

Kao prvo, žene su u to vrijeme imale vrlo usko pravo na školovanje, a školovane su zapravo s namjerom da postanu „dobre kućanice“. Jedino zanimanje koje su mogle obavljati bilo je zanimanje učiteljica, ali samo ako to ne narušava njihovu primarnu ulogu supruge i majke. Uloga „dobre kućanice“ bitno se međutim ovisila o tome iz kojeg je sloja društva pojedina žena dolazila, tj. nije se isto očekivalo do viših građanskih slojeva ili onih nižih. Često zanimanje za siromašne žene bilo je služenje bogatima, a tako se među ženama, iako su sve bile zakinite, malo-pomalo stvarala razlika tj. neke su bile više zakinite od drugih. (Župan 2009: 233-234)

Neki su se psiholozi i doktori pritom zalagali za to da se djevojčicama u školama smanji opseg gradiva jer su smatrali da nisu sposobne za usvajanje previše gradiva. Pozivali su se na tada popularna američka istraživanja o spolu u kojima se spominje kako previše gradiva, djevojčice i djevojke lako dovodi do bolesti zbog prevelikog duševnog napora. U nižim slojevima smatralo se pak da je školovanje za djevojke potpuno gubljenje vremena pa većina ili nije išla u škole ili ih nisu završavale zbog ranih udaja nametnutih od tradicionalno patrijarhalnih obitelji (ibid).

Autorica članka J. Šego *O ženama u Viencu i o liku žene u trima književnim tekstovima 19. stoljeća* iznosi pak kako je žena bila posve podčinjena suprugu ili ocu. Ekonomski ovisi o suprugu, a društveno nema nikakav utjecaj. Slika žene kao pasivne promatračice podložne Bogu i muškarca koji upravlja ženom i nadzire njezino ponašanje, normalna je i prihvatljiva, dok su ideali ženskosti bili nježnost, ljubaznost, skromnost, poniznost, čistoća i pokornost. Ukratko, društveno je nametnuta uloga žene bila vezana uz dom i obitelj: žena je trebala biti dobra kućanica, dobra majka i supruga koja je trebala osiguravati stabilnost doma i činiti ga

što ugodnijim, a što je muškarcu trebalo omogućiti da se posveti poslovima iz javne sfere života, a iz koje je žena bila gotovo posve isključena.²

Međutim, u isto se vrijeme polako i afirmira tzv. žensko pitanje. Odnosno, javljaju se zahtjevi za drugačijim položajem žena u društvu. Afirmira se tako i ideja o književnicama, koje su često pak pisale pod pseudonimima s muškim imenima. Javljaju se i zahtjevi da žene trebaju imati pravo na jednako obrazovanje kao i muškarci, ali zbog uvriježenih patrijarharnih stavova te promjene nisu išle brzo. Žene su se ipak u zapadnome dijelu svijeta tijekom 19. i tijekom prve polovice 20. stoljeća malo-pomalo izborile za svoja prava – prije svega, pravo na obrazovanje i rad, te pravo glasa (Šepić 2017: 35), a ta će se kretanja moći pratiti i u ondašnjem hrvatskom društvu. Javljale su se tako žene poput Marije Fabković koja je pokušavala prenijeti europske ideje o pravima žena, dok se znatno zanimanje za tzv. žensko pitanje može zamijetiti već i kod književnika poput Augusta Šenoa i Ivana Perkovca (Šego 2012: 144). Tome se ovdje dalje detaljnije bavimo.

U skladu sa svime time, razvija se u književnosti i poznata tipologija likova sa središnjim figurama: anđeo u kući i fatalna žena. Međutim, nalaze se tu i ženski likovi koji se odupiru tako jednostavnoj binarnoj stereotipizaciji. Neki od njih su i junakinje književnih djela kojima se ovdje bavimo, a te ćemo njihove osobine pokušati što detaljnije prikazati analizirajući glavnu temu što je u predmetu našega interesa –onu ženskog prijateljstva.

² Šego, Jasna, (2012), *O ženama u „Viencu“ i o liku učiteljice u trima tekstovima 19. Stoljeća*, Katehetski institut Katoličkoga bogoslovnoga fakulteta, kroatologija, str. 142 - 160

3. August Šenoa – život i djelo

August Šenoa rodio se u Zagrebu 14. studenoga 1838. godine. Obitelj mu potječe iz Časlava u srednjoj Češkoj. Pučku školu završio je u Zagrebu, prvi razred gimnazije u Pečuhu, a ostale opet u Zagrebu (Gornjogradska gimnazija). Kao gimnazijalac upoznao je Ljudevita Gaja koji mu je pobudio interes za hrvatsku književnost i tako ga potaknuo na daljnje zanimanje za djelima hrvatskih pisaca (Frangeš i Živančević 1975: 340). Pokušao je studirati diplomaciju te prijemni ispit rješava s pohvalama, ali ne može studirati jer nije plemenita roda. Okušao se i u medicini, no neuspješno jer shvaća da ne podnosi krv. Započinje studij prava u Pragu uz pomoć biskupa Strossmayera, no ni to ne završava iako mu ostaje par zadnjih ispita (ibid). Posvetio se naposljetku književnosti, novinarstvu i uređivanju časopisa. Pisao je i kazališnu kritiku smatrajući da te bi se više kazališnih komada trebalo izvoditi na hrvatskom, a ne njemačkom jeziku (Prosperov Novak 2004: 80).

Šenoa je bio prvi hrvatski sistematični kazališni kritičar premda nije doživio slast uspjeha s vlastitim dramskim djelima.(Prosperov Novak 2004: 80)

1871. godine objavio je prvi roman, ujedno je i prvi hrvatski povijesni roman *Zlatarevo zlato*, koji je objavljivan u nastavcima u *Viencu*. Kao dramaturg nije uspio jer se njegovo realistično prikazivanje Zagreba nije svidjelo ljudima koji su tada bili na uglednim pozicijama te su mu mogli zabraniti prikazivanje, vjerojatno jer su se i sami pronalazili u njegovim realno ocrtanim likovima (Prosperov Novak 2004: 82). U *Viencu* objavljuje i *Prijan Lovro* i *Lijepa Anka*. Kada mu umire sin Stanko, posvećuje mu pjesmu *Na poklade*. 1874. Objavljuje *Baruna Ivicu* te se priprema za pisanje *Čuvaj se Senjske ruke*. 1875. godine izlazi u nastavcima *Čuvaj se Senjske ruke* i *Mladi gospodin*. Inspiriran svojim odmorom u Italiji piše sljedeća djela: *Propast Venecije*, *Veliki Petak u Pizi*, *Lanac i Liberat*. U *Viencu* objavljuje i djelo *Ilijina oporuka*. Okušao se u politici, ali odustaje od nje budući da je bio prevaren. 1877. godine postaje predsjednikom Matice Hrvatske. U nastavcima je objavio i povijesni roman *Seljačka buna* dok, 1878. Objavljuje pripovijesti *Karanfil s pjesnikova groba*, *Pruski kralj*, *Turci idu* i *U akvariju*. 1879. izlaze pripovijesti *Vladimir i Prosjak Luka*, a nedugo zatim i *Diogeneš* (ibid).

Za vrijeme potresa u Zagrebu narušava se Šenoino već ionako loše zdravlje te mu je teško palo stanje u Zagrebu. 1881. godine izlazi zadnji roman koji je sam dovršio: *Branka*. Nakon potresa dobio je upalu pluća te 1881. godine umire u svome domu. Pod zadnje dane pisao je *Kletvu*, a dovršio ju je Josip Eugen Tomić.

Kletvu je Šenoa pisao umoran, klonuo, nemoćan, u doslovnom značenju riječi na smrtnoj postelji. Još se tako reći njegovo crnilo nije ni osušilo na papiru, a već je mali Milan trčao u tiskaru Narodnih novina, u kojima je roman izlazio. (Frangješ i Živančević 1975: 352)

4. Branka i Hermina

Branka je opširna „pripoviest“ Augusta Šenoe. Posljednje je njegovo potpuno djelo nastalo 1881.godine u Viencu, a brojem likova opsegom radnje po današnjim je mjerilima bliže romanu. Za Branku se može reći i da je roman lika, dok se i u tome njegovu romanu može vidjeti utjecaj preporodnih zahtjeva koje Šenoa i sam programatski prihvatio smatrajući da je glavna uloga književnosti da bude nacionalno funkcionalna tj. mora ocrtavati narodni duh, prosvjećivati i osvješčivati narod, a što ćemo vidjeti u daljnjoj analizi (Nemec 1994: 81). Osim toga, Branka je većim dijelom pisana u obliku pisama te se tako uklapa u epistolarnu tradiciju koju je popularnom učinio romantizam.

Što saznajemo iz pisama? Branka i Hermina su najbolje prijateljice, vrlo bliske. Njihova su pisma usmjerena na njihova unutrašnja proživljavanja, razmišljanja i dojmove, iz pisama mnogo doznajemo o njihovim životima pogledima na svijet, interesima i motivacijama. Pisma su intimnoga karaktera, djevojke se povjeravaju jedna drugoj, kazuju si tajne, ali opisuju i trenutna zbivanja. Tu vidimo i tadašnje stanje u Zagrebu nakon sloma Bachovog apsolutizma jer osim što vjerno opisuje Branku, Šenoa opisuje i širu društvenu sredinu. Opisuje se tako zagrebačka građanska sredina kao i seoska sredina u kojoj se Branka ne snalazi onako kako je očekivala (Šego 2012: 152). Svojoj prijateljici piše o mještanima Jalševa i o teškoćama koje je tamo snalaze, ali uvijek na kraju ostavlja osjećaj vedrine i nade da

će se sve dobro razriješiti. Povjerava Hermini svoje probleme moleći je da ništa o tome ne prenosi njezinoj baki jer ne želi da se baka brine jer Branku je, kao što znamo, odgajala baka koja joj je nakon smrti majke jedina obitelj koju ona i ima.

S druge strane, prijateljice su ocrtane kao dva suprotna karaktera, ali i dva tipa žene. Iz razgovora na početku djela možemo prepoznati neke njihove glavne osobine. Hermina je tako sušta suprotnost Brankinom idealističkom pogledu na svijet, a osobito njezinu uvjerenju da je svrha života življenje za opće dobro, a koja se definira kroz ideju o potrebi prosvjećivanja i uzdizanja nekih temeljnih ljudskih vrijednosti na kojima Šenoa gradi sliku modernoga građanskoga društva u kakvo bi se ondašnje hrvatsko društvo trebalo razviti. Uvjerena je da je tadašnji način života dobar za sve žene jer je tako naučila od starijih žena te se vidi da uopće nije imala želje za školovanjem.

Hermina ne razumije Brankinu želju za radom u školi, njezinu potrebu da bude samostalna umjesto da se uda i bude kod kuće te ju ponekad i savjetuje da bi joj bilo lakše da odustane i uda se. Branka tada iskreno i bez susprezanja pokazuje stav o takvom životu i ženama koje su odlučile živjeti na način koji im je nametnuto s uvjerenjem da je to jedino što bi trebale. Branka u pismima često zvuči kao idealistkinja dok Hermini pripovijeda o poslu učiteljice. Puna je života i predana svome poslu, a o „zlim jezicima“ ne razmišlja nego na pošten način ostvaruje svoje snove. Herminu se povremeno može doživjeti kao negativan lik jer prkosno, čak i ponekad zajedljivo, zna komentirati Brankin idealistički pogled na svijet.

Idealistice moja! Vidim, tebi ne ima lijeka! Želim ti sretan put među neoprano dječurliju, ja te pratiti ne ću. Bojim se da će te fantazija minut kad uvidiš što je istina. A imaš li već mjesto, il se kakovu nadaš? (Šenoa 2014: 7)

Priloženi citat prikazuje Herminin iskren stav prema Brankinim željama, sarkastičnost, ali na kraju kada postavlja pitanje: „ *A imaš li već mjesto, il se kakovu nadaš?*“, možemo primijetiti da ono nije vođeno iskrenom brigom za njezin posao, već sadržava prizvuk podsmjeha. Brankin je odgovor s druge strane karakterističan za njezin pogled na svijet. U svome idealističnom tonu, bitko i kratko odgovara na Hermininu provokaciju kazujući:

Mjesta još ne imam, al imam nade. Molila sam se za tri mjesta, svjedodžbe su mi dobre. (Šenoa 2014: 7)

Hermina i Branka iz svadljivog tona međutim lako prelaze u topao prijateljski ton. To je još jedna od karakteristika njihova „velika“ prijateljstva, a o tome savršeno govori sljedeći citat koji izgovara Hermina nakon prepiranja s Brankom.

Nas dvije nećemo se nikada slagati, al ćemo ostat prijateljice do vijeka. (Šenoa 2014: 7)

Hermina koliko god nije oduševljena time što Branka želi raditi, njenim idealizmom, koji smatra gotovo nedozrelim, kao i samim njezinim odlaskom iz Zagreba, i dalje podržava svoju te se i suprotstavlja i Mariću kad on na sarkastičan način loše govori o učiteljskoj struci s namjerom da ražesti Branku. Nadalje, u njihovim razgovorima iščitava se i snažan protest protiv germanizacije hrvatskih žena, a preko njih i omladine, jer će one njemački prenijeti na svoju djecu. Tako se Branka žali Hermini da više od svega voli Zagreb, ali ne i zagrebačku gospodu jer se po ničemu ne razlikuju od stranaca Kroz Lik Branke možemo primijetiti i samog Šenou: Branka donosi ideje o hrvatstvu i veličanju hrvatskog jezika, progovara učenim jezikom književnika (koristi učene književne pojmove i riječi te odlično barata riječima tako da u raspravama ne posustaje), uspješno argumentira u svoju korist (čak i nad muškarcima starijima od nje). Branka je na neki način tu autorov alter ego. Stoga Šenoa tu Branku, zapravo koncipira drugačije, a opet slično stereotipnom prikazu stvarnosne tihe i mile poslušne kućanice. Drugačija je utoliko što je lik neshvaćene intelektualke, a za koji se za da se afirmirao romantizmom. Lik je to i kroz koji se nastavljaju preporodne ideje, a možemo je uspoređivati i s Tomićevom Elom jer lik Branke kao i Ela teži samostalnosti. Ukratko, Branka je u isto vrijeme i lik emancipirane, ali i tradicionalne žene, kakvu će kasnije Tomić odlično prikazati.

Vratimo li se dalje na Šenoinu Branku i njezin odnos s prijateljicom, može se zamijetiti da se Hermina se u najtežim Brankinim trenucima pokazuje pravom prijateljicom. Počevši od samog početka Brankina putovanja kad se Hermina pobrinula i za prtljagu i kartu brinuvši se da problijedjela Branka ne padne u nesvijest. Koliko god taj postupak, dok ga se opisuje zvuči banalno, sažeto ili zgusnuto opet kao da vjerno pokazuje svu važnost koju za Branku ima ta gesta: ona ne odlazi

sama, netko važan je ispraća na put u novi život koji toliko iščekuje i za tu ulogu ni nema bolje osobe od najbolje prijateljice.

U pismima koja slijede iščitava se njihova bliskost koju nije bilo moguće toliko lako uvidjeti iz početnih dijaloga. U pismima se vidi da one dobro poznaju navike jedna druge, način na koji doživljavaju svijet oko sebe, način na koji razmišljaju i osjećaju jedna drugu:

Draga Hermino!

Kanda te vidim, kanda te čujem. Tvoje oči sipaju gnjevne strijele, tvoji uvojni poskakuju od ljutnje oko tvoje glave, i na moju jadnu glavu obara se čitava tuča ljutih riječi, kojimi koriš mene, neharnicu. (Šenoa 2014: 29)

U tome dijelu Branka piše kako zna da će Hermina biti ljuta zato što ju je zanemarila nastavljajući pritom s odlukom da se ne namjerava ispričavati jer ima mnogo toga važnijega za ispričati od pukih isprika. Pokazuje se dakle iz toga da prijateljice gaje beskrajno međusobno povjerenje koje poneko nejavljanje neće narušiti. Svjesne su i toga da je svaka od njih, bez obzira na njihovo prijateljstvo osoba za sebe, s vlastitim trenutnim životnim problemima. Njihovo prijateljstvo stoga možemo okarakterizirati i kao „moderno“, ako pretpostavimo da takvo nešto uopće postoji. „Moderno“ upravo zato jer su potpuno različite ličnosti koje u svojoj različitosti, a da bi zajedno opstale, traže kompromise i podržavaju se. Niti Branka od Hermine traži da bude učiteljica, a da bi imale zajedničke teme, niti Hermina od Branke traži da se uda i bude domaćica, a da bi se bolje razumjele, a opet, unatoč svemu, uvijek uspijevaju ostati zainteresirane i posvećene onome što se događa kod one druge. Kruna je toga završetak romana: nedugo nakon Brankina vjenčanja s grofom Belizarom, Hermina se udaje za obližnjeg vlastelina, a tako dvije prijateljice ponovno završavaju u istom mjestu nastavljajući prijateljivati.

5. Josip Eugen Tomić – život i djelo

Rođen je 1843. godine u Požegi. Majka mu je bila Vjekoslava pl. Jadlič, a otac Marko Tomić, koji je vršio dužnost satnika u Jelačićevoj vojsci, a potom kotorskog suca. Hrvatski je književnik i prevoditelj. Bio je urednik časopisa *Glasonoša*, a boravio je u Karlovcu. Pomagao je Miroslavu Kraljeviću u uređivanju časopisa *Slavonac*. Radio je u Varaždinu kao namjenski učitelj. Studirao je pravo u Zagrebu i Grazu, nakon što je napustio studij Bogoslovije. Biografi navode kako je *bio živo i neposlušno dijete pa roditelji nisu znali što će s njim te su ga što prije htjeli poslati u školu, kako bi ga fratri šibom ukrotili*. Smatra se Šenoinim nasljednikom iz Slavonije, jer je nastavio Šenoin rad, a povezuju ih i biografske i književne činjenice. Život je posvetio promoviranju kulture i književnosti. Radio je na visokim državnim pozicijama, a samo neke od njih su: vladin tajnik, savjetnik i državni činovnik. Šest je godina bio na položaju dramaturga Hrvatskog zemaljskog kazališta (današnji HNK), a na tome mjestu naslijedio je upravo Šenou (Matanović 1994: 282).

U književnom se radu okušao u svim književnim kategorijama: od pjesama do romana. Njegov književni izričaj polazi od realizma i većinom se drži realizma, ali ponegdje ubacuje komadiće romantizma. Pisao je i kazališne komade. *Krvavi pir u Slavoniji* prvo je njegovo književno djelo. Nastalo je 1863. godine, a tom pripovijetkom zapravo je potvrdio da prihvaća Šenoina načela i poetiku. Ljubavna zbirka *Leljinke* prožeta je romantičarskim motivima domoljublja, pod utjecajem je narodne poezije i petrarkizma. Izdao ju je 1865. godine. Jedno od njegovih najpoznatijih djela *Opančareva kći* 1871. godina. Iznosi njegovo zanimanje za povijesne teme i kulturno naslijeđe. Isti motivi provlače se i kroz *Zmaj od Bosne* koji je objavljen 1879. U djelu se prikazuje sukob sultana s bosanskim begovima.

. „*Bogato prevodilačko iskustvo (Manzoni, Tommaseo, Kraszewski, Sienkiewicz) još je više ohrabrilo Tomića da se prihvati povijesnog romana.*“ (Frangeš i Živančević 1975: 365)

Pred kraj života piše roman *Melita* o fatalnoj ženi u kojoj prikazuje pad hrvatskog plemstva i malograđanstvo. Taj roman će kasnije biti smatran za prvi hrvatski realistički roman. Pisao je kraće priče o rodnome gradu, što se lijepo može vidjeti u djelu *Pošurica*. U njemu pisac prenosi atmosferu slavonskoga kraja. Pisao je

tragedije od kojih su najpoznatije: *Ostoja, Kralj bosanski* iz 1886. i *Veronika Desinićka* iz 1904. godine (Matanović 1994: 274-282).

Okušao se u pisanju komedija poput *Bračnih ponuda* i *Zatečenog ženika*, ipak kritika najviše cijeni komediju o Bachovu apsolutizmu. Najbolje ocijenjeno dramsko djelo mu je *Novi red* 1881. i *Gospodin tutor* 1881. Za potrebe kazališta priredio je komediju *Matijaš grabancijaš dijak* Tituša Brezovačkog. Popularnost je stekao povijesnim romanima *Kapitanova kći* 1884. i *Emin-agina ljuba* 1888. i već spomenutim *Zmajem od Bosne*. Pisao je i velik broj eseja, rasprava i članaka (većinom filološki, etnografski i sociološki). Poznat je i po tome što je dovršio Šenoinu *Kletvu* 1882. (ibid)

U vrijeme kada je pisao bio je vrlo čitan, ali se nije mogao odmaknuti od etikete Šenoina sljedbenika i kopije, pa je samim time bila i osporavana vrijednost njegova književnoga djela. Danas je Tomić revaloriziran iako obično spominje kako nije imao afinitete za pokretanje novih struja i krčenje puteva, nego se je prilagođavao već postojećim razdobljima. (Šicel 1970: 10-13).

6. Melita i Ela

Djelo Josipa Eugena Tomića *Melita* objavljeno je 1899. godine. Glavna junakinja toga djela je mlada djevojka, svjesna svoje ljepote, hirovita i pomalo drska. Pripadnica je nekad ugledne plemićke obitelji koja polako propada, zbog lakomislenosti, poroka i neracionalnosti svoga oca i brata koji često putuju dok Melita dane provodi na njihovu posjedu družeći se s majkom i razmišljajući o danima njihove prošlosti kad je bila dio pariškog visokog društva za kojim i dalje toliko čezne. Melita je, osim toga, tipična *femme fatale*: zavodi i uništava muškarce oko sebe.

Njezina prijateljica Ela je čista suprotnost nehajnoj Meliti. Ona je djevojka ispred svoga vremena na neki način: dok se druge djevojke brinu oko udaje, ona putuje i bavi se biciklizmom. Biciklizmom inače u 19. stoljeću nije bio toliko raširen sport, a za one koji su se bavili njime, smatralo se da gube vrijeme. A kad se još žena bavila takvim hobijem, odnosno sportom, to se činilo još neuobičajenijim. Elli je sve to bilo dopušteno jer je bila pripadnica plemstva; kao obična djevojka ne bi imala ni sredstava ni dopuštenja roditelja da vodi takav način života. Ona se zalaže za slobodniji način života, a koji podrazumijeva zapravo njezinu odluku da ostane neudanom i tako samostalnom. Bila je vesela, pravedna i opuštena djevojka.

Brak nije uvijek sreća – primijeti grofica obzirom na Elu. No ta obzirnost bijaše suvišna, jer je Ela bila posve zadovoljna svojim stanjem. Ona je pretpostavljala svoju usidjeličku slobodu običnomu braku. (Tomić 1994: 15)

U djelu se prijateljstvo Melite i Ele međutim ne naglašava odveć. Uostalom, Ela je sporedni lik. Melita njihovo prijateljstvo cijeni, ali se Ela više angažira oko Melite. Njihovo prijateljstvo je iskreno, ali nije posve obostrano:

– *Srdiš li se na Alfreda? –reče povjerljivo Ela.*

- *Ja?... Ne razumijem te!*

Melita je izustila te riječi tako mirnim i hladnim tonom da je Ela nije već ništa dalje pitala. A kako je ipak u njoj taj čas vrelo i kipjelo, kako je dobro razumjela pitanje svoje prijateljice! (Tomić 1944: 15)

Zapravo, saznajemo koliko Melita cijeni Elu tek kada u trudnoći odbaci sve sebe, ali ne i Elu. Dapače, poziva je sebi To je jedan od najljudskijih momenata

Melitina lika koji se ispunjava tipičnošću literarne ženske fatalnosti, a koja se osobito manifestira u Melitinu odbijanju uloge supruge i majke.

*Prvo je da vi odete!... Ona vas ne podnosi, ne može da čuje vašega glasa...
To je posljedica njezine bolesti, njezin karakter.*

- *Da je ostavim samu?*
- *Grofica želi da brzojavite po baronesu Elu... Ona si je želi. (Tomić 1994: 127)*

Cijelo djelo je koncipirano oko Melite, dok Ela služi kao pomoćno sredstvo za karakterizaciju Melitina lika. Svojom empatičnošću, suprotnost je Melitinoj hladnoći i okrutnosti. Smatra da je Melitino ponašanje prema Branimiru neopravdano loše. S druge strane, Ela je odmalena poznavala Melitu. Znala je sve njezine tajne iako je Melita vrlo često zloupotrebljavala njezinu prijateljsku odanost koristeći je na neki način kao svoga „špijuna“, da sazna novosti o Alfredu. Kasnije je i sama počela biciklirati, no ne zbog ljubavi prema biciklizmu nego da bi se tamo viđala s Alfredom. Ela je sve to razumjela, ali nije Meliti spočitavala. Znala je naime kakve je Melita hirovite čudi te da bi se uvrijedila ukoliko bi joj prigovorila dok je potajno žalila Branimira. S druge strane, Eli je najviše smetalo što Melita odbacuje vlastito dijete te ga ne želi niti pogledati. Mogla je razumjeti da mrzi supruga, ali ne i otpor prema vlastitom djetetu. Svoje je mišljenje ipak uvijek zadržavala za sebe, iako je slutila Melitin slom kojim djelo završava.

Taj slom međutim nije slom ne samo jedne osobe, nego čitave obitelji i čitavoga jednoga društvenog sloja. Kako povijest književnosti zamjećuje:

Melitin život, kako ga prikazuje Tomić, gotovo je fjordistička analiza psihološkog i fizičkog sloma fatalne žene koja je na kraju odabrala život bez ljubavi i učinila nešto nedopustivo. Melita je roman osobne, ali i kolektivne nesreće hrvatskog društva. Melitom Tomić uvodi u hrvatsku prozu jezik novoga društva, njegovu pažljivom oku lako vidljivi malograđanski i kvaziaristokratski puritizam. (Prosperov Novak 2004: 92)

6.1. Melita i njezina (ne)prijateljica Ljubica

Drugi važan odnos između dviju žena toga romana, a koji je slabije razrađen, ali zato ne i zanemariv, onaj je između Ljubice, Alfredove supruge, i Melite. Usudit ćemo se taj odnos nazvati prijateljstvom jer ga je i sama Ljubica smatrala prijateljstvom, dok je Melita njome svjesno manipulirala.

Ljubica je dakle pokćerka barunice Andrine koja je imala tu sreću, ali u isti mah i nesreću da se uda za Alfreda, koji je od rane mladosti volio Melitu, a i ona njega. Meliti se on možda i nikada i ne bi toliko svidio da joj nije oduzet, a ona je bila toliko prkosna i ponosna da nije mogla podnijeti da izgubi nešto što je smatrala svojim vlasništvom. Na Ljubicu je ispočetka gledala s podcjenjivanjem, a dobroćudna se Ljubica bojala Melite, opet želeći joj biti nalik. Svoje vlastite kvalitete i ljepotu nije primjećivala: željela je biti dio Melitina društva. Karakterno je Melita naravno bila sušta suprotnost Ljubici: koketa koja plijeni pažnju samim svojim držanjem, lijepim pjevanjem, uvijek glasna i omiljena u društvu, vještih govorničkih sposobnosti. Takvim stavom zavodila je muškarce i sve oko sebe. Ljubica je naspram tome bila iznimno lijepa, skromna, poštena i srdačna djevojka. I, prije svega, lakovjerna. Ljubica je istinski vjerovala Melitinim namjerama o prijateljstvu, što kod lakovjernih ljudi ne bi bilo čudno, ali neobično je sljedeće: kada joj grofica Andrina govori kakve su Melitine namjere i da treba pripaziti na nju i Alfreda, Ljubica ne poduzima ništa, ona i dalje bira Melitu svjesno prečuvši upozorenja pomajke.

Pa onda Melita je blizu... Nje se čuvaj, drago dijete... Vjeruj mi, nje se moraš vrlo čuvati. (Tomić 1994: 213)

Dolazimo stoga do zaključka da Ljubica možda i nije bila toliko lakovjerna, već više zapravo oduševljena Melitinom energijom i načinom njezina ophođenja s drugima. Ona stoga možda ostaje u njezinu društvu baš stoga što želi biti poput nje. U djelu se naime na jednom mjestu navodi kako se Ljubica, bivajući duže u braku, oslobodila i promijenila svoju narav. Alfred u to vrijeme još uvijek voli Melitu i ne pokazuje joj prave osjećaje, a Ljubica je toga bila svjesna pa se oblikovala prema modelu Melitina ponašanja:

Ljubica je radosno primila tu vijest. Začudo je baš kako ju je srce vuklo k toj Meliti. Ona je u taj čas zaboravila na sve savjete pomajke i samo mislila na to kako

će se sastati s Melitom. Ova ju je neodoljivom nekom snagom privlačila kao što privlači zmija svojim pogledom nježnu ptičicu koju je za svoju žrtvu odabrala. (Tomić 1994: 215)

O Melitinu odnosu prema Ljubici ne treba međutim toliko mnogo razmišljati. Koristila ju je kako bi došla do Alfreda, čak joj je bila i dosadna, najbolje bi i bilo da Ljubice zapravo i nema. Ne pokazuje ni malo obzira prema Ljubici: pred njom koketira s njezinim mužem, misleći samo na svoj cilj: osvojiti Alfreda za sebe. Ljubica to nije primjećivala ili nije htjela primjećivati. Gledamo li na stoga na to prijateljstvo iz Melitine perspektive, tu prijateljstvo bi ne postoji. Ljubica je puko sredstvo. Melita je, kao i Elu. stavlja u poziciju „špijuna“. Kažemo „špijuna“ jer pomoću Ljubice Melita je uvijek znala gdje može pronaći Alfreda.

Melita klikne od radosti i žestoko zagrlj novu prijateljicu. Sirota Ljubica! Ona nije slutila da je guju pritiskala na svoje grudi. No tko bi mogao što takvo i pomisliti gledajući i slušajući Melitu? Glumila je majstorski, da se nije moglo bolje. (Tomić 1994: 175)

Meliti se njezina zloba kasnije vraća: Alfred je ostavlja zbog Ljubice. On se pokajao, a ona mu je sve oprostila prekinuvši i sama sve veze s Melitom. Na kraju romana Ljubica postaje odrasla, lijepa, mlada i samopouzdana žena kojoj lažni prijatelji ne trebaju, a Melitina je propast, klasičan prikaz propasti fatalnog ženskog lika.

7. Ivan Perkovac – život i djelo

Ivan Perkovac hrvatski je književnik i političar. Rođen je nedaleko od grada Zagreba u mjestu Brdovec kraj Zaprešića 1823. godine. Gimnaziju je pohađao u tadašnjoj Ugarskoj u gradu Kaniži. Napustio je sjemenište 1848. godine. Stupio je u vojnu službu u odsjeku Banskog vijeća. Studirao je pravo, a kasnije je radio kao pravni činovnik i novinar. Slobodan Prosperov Novak o njemu piše i ovo: „*U privatnom životu nekom vrstom bohema, zajedno s obitelji više gladan nego sit.*“ (Prosperov Novak 2004: 60)

Perkovac je Bio tajnikom Matice ilirske od 1851. do 1853. godine. Uređivao je i časopis *Neven* (1853.), kao i *Prozor* koji je svojedobno bio najčitaniji politički dnevnik 60-ih godina 19.stoljeća. Nakon zabrane *Prozora*, objavljuje u *Novome prozoru* koji je izlazio u Beču i u kojemu se po prvi puta pojavljuju novi akteri hrvatske književnosti pa je i mladi Šenoa je u to vrijeme pisao kulturno – političke dopise (Prosperov Novak 2004: 60). Povijest književnosti o tome sudi:

Perkovac u onom uskom preostalom prostoru nije pokušavao prebirati po kostima predaka. Njegov je urednički rad bio okrenut budućnosti kao što mu rijetki književni tekstovi najavljuju nove ukuse i novo stanje domaćeg duha. (Prosperov Novak 2004: 59)

Manje je poznata anegdota prema kojoj je Perkovac izveden na sud zbog navodnog vrijeđanja Austrije: bio je zastupnik Narodne stranke, a svojim radom zalagao se za hrvatsku teritorijalnu cjelovitost i uniju s Ugarskom. Kad do hrvatske cjelovitosti i unije ne dolazi, on se razočaran događajima, tj. potpisivanjem Hrvatsko-ugarske nagodbe, povlači iz političkog života. Nagodba je donesena 1868., a samo godinu dana kasnije Perkovac objavljuje svoje prvo djelo; pripovijest *I žene ljube iskreno*. Posebno je bio osjetljiv na žensko pitanje. Pokrenuo je predavanja za gospođe u kojemu su 1869. nastupali svi najbitniji hrvatski intelektualci, a sam je govorio *O zvanju i rodoljublju žena* zalažući se za bolje mjesto žena u društvu. (Prosperov Novak 2004:59 – 60)

U Perkovčevim tekstovima osjeća se sjeta onoga koji je u političkoj areni osjetio nepravdu, onoga koji ne može lako pristati na to da samo 2% povlaštenoga hrvatskog pučanstva odlučuje budućnost čitavoj zemlji. (Prosperov Novak 2004: 60)

Bio je i osnivač i urednik *Vienca* od 1870. – 1871. godine. U vrijeme kada je bio urednik objavio je novele: *Kitica*, *Župnikova sestra*, *Šljivari* i *Crtice iz bojnog odsjeka*. Pisao je i mnogobrojne novinske članke o društvenom položaju žena, a samo neki od istaknutih su: *O zvanju i rodoljublju žena*, *Uz put ob uzgoju*, *Estetička obrazovanost*, *Tegobe* i *zahtjevi pučkoga učiteljstva*.

Najvažnije mu je djelo *Stankovačka učiteljica*, pripovijetka koja je izvorno utjecala na Branku Augusta Šenoa. U daljnjoj analizi moći ćemo primijetiti mnoge sličnosti tih dvaju tekstova. Perkovac, naime, kao i kasnije Šenoa problematizira društvenu situaciju, dok tematski i formalno stoji na liniji šenoinskih zahtjeva za realizmom u književnosti. S druge strane, kritika obično ističe kako većoj literarnosti njegova djela prepreku čini nedostatan odmak od socijalne problematike toga vremena te želja da svojim djelima istakne vrijednosti koje bi trebalo imati moderno hrvatsko društvo. Novitet kod Perkovca, s druge je strane, smještanje likova u gradski ambijent te uvođenje suvremene radnje, dok Miroslav Šicel ističe kako njegovi ženski likovi nisu statisti u ljubavnim situacijama, nego emancipirane i nekonvencionalne ličnosti.

Posebno valja istaknuti da njegovi ženski likovi, više, uglavnom, nisu samo statisti u ljubavnim intrigama ili petrificiranim sentimentalističkim scenama i epizodama, već predstavljaju posve nekonvencionalne, samoprijegore, često emancipirane ličnosti, ponekad i s blagom slutnjom erotskog naboja u svome značenju. (Šicel 2004: 226)

Pokušavao je dakle prikazati socijalne i psihološke karakteristike svojih junaka i junakinja, a to mu je ponajviše uspjelo s likom Marte u *Stankovačkoj učiteljici* gdje uvodi i epistolarnu tehniku kao značajnu novinu.

Primjenom tehnike pisma nastojao je ostvariti i psihološke obrise svojih junaka, naročito junakinja. Među prvima otvorio je i jednu od bitnih tema pisaca iz razdoblja realizma: nesnalaženje ili nepriznavanje i borbu pojedinca intelektualca, neprihvaćenog i neshvaćenog u maloj i konzervativnoj sredini. (Šicel 2004: 226)

8. *Stankovačka učiteljica*

Stankovačka učiteljica pripovijetka je tiskana u malom primjeraka džepnog izdanja. Pisana kao programatski tekst, a broji svega 125 stranica koje nam govore mnogo o jednom vremenu u našoj povijesti, pripovijedajući nam istovremeno o veličini ženskoga prijateljstva. O zanimljivosti djela, kako je ranije spomenuto, govori mnogo i činjenica da je i sam veliki Šenoa preuzeo Perkovčevu temu i stvorio Branku koja je dorađenije djelo, ali u suštini jednako Stankovačkoj učiteljici. Slovi za jedno od najrealističnijih djela toga doba u kojem se sam autor zalaže za bolje mjesto žena u društvu. Prikaz je odustajanja od romantičarskih fabula, a koncipirano je u formi Martinih pisma Klarici. Prisutna su i kratka mišljenja o tome što bi Klarica odgovorila ili mislila dok čita pisma ili što bi bilo da je s njom (Martom) u toj istoj situaciji.

Marta istovremeno ima više prijateljica, ali Klarici se najviše povjerava i smatra je najiskrenijom. O samome njihovom prijateljstvu otkrivamo tek ponešto u tragovima jer je većina pisama ispunjena Martinim pripovijedanjem o događajima koji su je snašli u Stankovcu. Marti je, osim Klarice, draga prijateljica i Regica o kojoj saznajemo da je ozbiljnija i samostalna, ali se zna i zabaviti i s mjerom šaliti. Klotilda i Slavica se opisuju kao veselije i lakomislenije djevojke kojima je pak samo do zabave i da se što prije udaju. Marta o tome nema neki naglašeni stav tj. daje svakome na izbor da živi kako želi. Marta o Klotildi i Slavici pripovijeda uvijek u množini kao da su ista osoba, dok Regicu izdvaja i opisuje je samostalno.

O samoj Klarici saznajemo vrlo malo, gotovo ništa, ali unatoč tome lako se može iščitati Martina ljubav i iskreno prijateljstvo prema toj prijateljici. Pripovijeda joj sva zbivanja do najsitnijih detalja, prenosi detaljno razgovore sa Stankovčanima te su završetci njezinih pisama puni izraza iskrenog nedostajanja i vezanosti za majku i najdražu prijateljicu. Marta i Klarica karakterom su vrlo različite, dok je Marta čak i sličnija Regici u nekim važnim stajalištima, no ipak joj je Klaričino mišljenje važno.

Klarice što veliš na taj razgovor? Jesam li se dobro ponijela? Ti me znaš; rugala si se više puta i meni i Regici, kako oštro promatramo ljude, s kojima se razgovaramo. bile smo rade pogodit im s lica i s očiju, kakva je čija duša, a s vladanja i ponašanja, kakva im je ćud. (Perkovac 1942: 66)

Klarica se opet brinula za Martinu bolesnu majku, a što govori mnogo o njihovom odnosu. Marta je izrazito bila vezana uz majku i to što ju je ostavila na brigu Klarici, govori o koliko o povjerenju koje je gajila prema Klarici, koliko o Klaričinoj požrtvovnosti i prijateljskoj odanosti. U pripovijetki tako nailazimo na jednu divnu rečenicu koja jako lijepo, ako ne i najljepše opisuje kakvo je njihovo prijateljstvo bilo ili kakva bi prava prijateljstva uopće trebala biti. Njezina je posebnost u tome što je lišena lažnog gomilanja ljubavi, osjećaja i pukih riječi kakve se često ispisuju u pismima da bi zvučala poetičnije:

Tebi, mila moja, mogu povjeriti sve svoje tajne, a pred ostalim svijetom krijem ih bojažljivo.

U pismima Marta dalje opisujući različite događaje progovara o mnogim aktualnim temama njena vremena, a koja možemo prepoznati i kao dio našega vremena. Dotiče se obrazovanja, međuljudskih odnosa, pitanja društvene povlaštenosti i podređenosti, onih koje strukturira patrijarhat. Stav koji prema tome zauzima izrazito je nepokolebljiv:

Ako se inače i znamo hrabriti mirnom savješću, treba nam u nevolji ipak potpore, a proti nevolje ne pomaže nam ništa toliko, koliko priznavanje drugih ljudi, da smo zadovoljili svojim dužnostima. (Perkovac 1942: 87)

Jednako tako, primjetna je i Martina rezerviranost prema ljubavi i osjećajima. Mnogo govori o kapetanu Granoši, ali nigdje izričito ne potvrđuje osjećaje koje gaji prema njemu, a što možemo smatrati karakternom crtom njene osobnosti, a ne nepovjerenjem koje bi osjećala prema prijateljici. S vremenom postaje međutim otvorenija i otkriva svoju sve veću fasciniranost Granošom jer za razliku od većine on joj on može parirati u razgovorima ili je čak nadići, a što drugima ne polazi za rukom. Gospođa Šavorička je s druge strane osoba koju Marta smatra bliskom iako je ne imenuje često svojom prijateljicom. Marta se naime prilagođava na novu sredinu u koju dolazi, a ta prilagodba donosi sa sobom vrijeme potrebno da se stvore nova prijateljstva. Gospođa Šavorička bila bi s toga Martina aktualna prijateljica koja zbog svoje blizine može imati učešće u zbivanjima koja se Marti događaju, a koje Klari tek opisuje. S druge strane iako je Marti bliska gospođa Šavorić te Marta često posjećuje njezinu obitelj i druži se s njima na obiteljskim događanjima, kao što su je dobro prihvatila i njezina djeca, njihovo prijateljstvo ipak nije toliko prisno kao njezino i

Klaričino. Tako se Marta u stanju svoje najveće potresenosti, koja je vodi u povlačenje u osamu, obraća ipak samo Klari pišući joj i sljedeće:

Nisam se navratila ni k Šavorički, već sam odmah pošla kući. Koliko sam tu suza istočila. (Perkovac 1942: 87)

S druge strane, među tim se dvjema ženama stvorila i snažna veza.

Došla je ovih dana Šavorički župnikova gospodarica, pa joj se napripovijedala do mile volje. Kazala mi je moja prijateljica sve do najsitnije malenkosti (Perkovac 1942: 76)

U nastavku Marta opisuje detaljan razgovor između Šavoričke i župnikove gospodarice, koja je opisana kao vrlo negativno okarakteriziran lik, tipičnih svojstava provincijske malograđanštine. Prema Marti je od početka gajila snažan animozitet, a obzira na njihovo kratko poznanstvo, Šavorička se priklonila Marti i vjerovala je u svoju novu prijateljicu, umjesto da se priklonila mišljenu svoje stare prijateljice, odnosno, osobe koju je smatrala svojom prijateljicom. Prije nego što je Marta stigla u Stankovac, one su naime prijateljevale, ali s dolaskom Marte Šavorička se prestaje družiti s njome jer joj je Martina vesela narav i životna radost više odgovarala od uskogrudne žene koja je usmjerena samo na širenje spletki.

Pripovijest završava konvencionalno sretno: iz posljednjega pisma saznajemo da će se Marta udati za Granošu, a prijateljica će Klarica pohoditi njihovu vjenčanju

9. Usporedna analiza i sinteza

Krenemo li od prvoga djela koje smo analizirali, uz već spomenutu činjenicu da je Šenoa *Stankovačku učiteljicu* uzeo kao uzor svojoj *Branki*, možemo primijetiti da se radi o gotovo isto ocrtanim likovima: i to kako glavnim, tako i sporednim. S druge strane, Šenoa je mnogo bolje razradio likove, Brankini i Herminini dijalozi su vrlo uvjerljivi, nisu suhoparni ni plošni pa bi se usudili kazati da je Branka neki superiorniji oblik Marte.

Marta Božićeva za razliku od Branke ne prikazuje svoju prijateljicu živom i opipljivom osobom. Šenoa je i taj dio mnogo bolje razradio. Brankini i Herminini dijalozi su vrlo uvjerljivi, živi, puni suprotnosti i ideja. Marta uz Klaricu ima mnogo drugih prijateljica, dok Branka samo Herminu smatra prijateljicom i jasnije radi granicu između prijateljstva i poznanstva.. Jednako tako i Hermina ima svoje stavove, ona je jasno razrađeni lik za razliku od Klarice kojoj ostaju samo naslovljena pisama, lik koji se ne pojavljuje i koji nije važan sa svojim autonomnim karakteristikama za funkcioniranje teksta. Klara je tek naslovljenica, ona kojoj se piše.

Razmišljajući o dalje tim ženskim likovima, svakako bi se Ela mogla smatrati „autsajderom“, onim likom koji najviše odstupa od ostalih. Bila je vesela djevojka, željna pustolovina. Svjesna je sebe, a opet dobra prijateljica Meliti. Ne traži puno, a daje puno. Ne žali se, nije sklona fatalnosti ni poput Melite pluta u oblaku melankolije. Otvoreno i jasno zauzima stav. Ponekad se doima kao da joj Melita ni ne treba, ali da je svjesna da je ona potrebna njoj. Ela je prijateljstvo iskazala i kada je, iako je bila istinoljubiva djevojka, Branimiru prešutjela da Melita ne želi niti vidjeti svoje dijete. Spletke je nisu zanimala, iako je kod Melitina raspada braka odigrala ključnu ulogu. Spomenula je Branimiru da je Alfred Meliti bio prva ljubav. Branimiru je to dalo naslutiti otkud Meliti iznenadna želja za biciklizmom za koji je ranije smatrala da je puko gubljenje vremena. To donosi sljedeće mjesto iz djela koje također lijepo dočarava Elin nonšalantni stav prema životu.

Pa vi ne znate da je Meli prva njegova ljubav... Govorilo se da će je uzeti jer je i Meli njega ljubila; ali njegova strina nije bila za taj brak i prisilila ga da se oženi Ljubicom .- Vi ste prva koja mi to kaže - izmuca sav uzbuđen Branimir koji se je u čas sav preobrazio u licu. -Ma zaboga, to je općenito poznata stvar - reče Ela u neprilici

jer je vidjela daje proti svojoj volji učinila nešto što bi moglo imati neugodnih posljedica. (Tomić 1994: 219)

Svako od tih prijateljstava posebno je dakle na svoj način, kao što su to i prijateljstva u stvarnome životu, pa čak i ono Martino i Klaričino. Ne može se reći da se njihovo prijateljstvo manje vrijedno od onoga Brankina i Herminina, već se radi o više ili manje kompleksno strukturiranim djelima. Melita je pak lik izgrađen na usmjerenosti prema samoj sebi i vlastitim zadovoljstvima. Svako pridavanje toplijih i ljudskih osobina njezinom i Elinom prijateljstvu bilo bi stoga rušenje Melitina lika. Tomić ju je izgradio takvu da bi najlakše prikazao pad hrvatskog plemstva, a s druge se strane Melita se kao lik fatalne žene idealno uklapa u ocrtavanje atmosfere dekadencije i društva kakvo bi trebalo biti nasuprot tome zdravo društvo, a Ela u romanu funkcionira kao lik pomagačica koji je u službi boljega oslikavanja Melitinih unutarnjih previranja.

Šenoina Branka pak kroz prijateljstvo Branke i Hermine prikazuje dvije različite „skupine žena“: Branka je svakako žena-Hrvatice koja se uzima kao uzorna žena, svojevrsna varijacija na lik „anđela u kući“: utjelovljenje svih vrijednosti i ideala pa da se njezina vitalnost čak očituje i u fizičkoj karakterizaciji: tako je Branka rumena u licu i prava Zagrepčanka, dok je Hermina bljedunjava. S druge strane lik koji najviše svakako odstupa od stereotipnih literarnih prikaza toga doba lik je Ele koja je predstavljena kao „moderna djevojka“, gotovo emancipirana žena doba koje će te doći. Ljubica je svakako opet njezina sušta suprotnost: tiha, lijepa, poslušna i povučena, ona je ono što je 19. stoljeće smatralo utjelovljenjem „žene“. Potpuna je stoga suprotnost između nje i samožive fatalne Melite koja prema Ljubici hini prijateljstvo. Pa opet, koliko god njihovo prijateljstvo bilo lažno, Ljubica je dobila ono što je u to vrijeme željela – a to je Melitu za prijateljicu, dok je Melita dobivala podatke o Alfredu koje su je interesirale. Osim toga, Ljubica je od Melite naučila kako biti samouvjerenijom i samostalnijom, iako ostaje tipičnim „anđelom u kući“.

To nas opet usmjerava prema sljedećemu: i drugim je junakinjama naše analize: Branki i Klari zajedničko je da su izgrađene prema modelu „anđela u kući“, ali da i od toga modela odstupaju. I Šenoina se junakinja ostvaruje kao djevojka koja je imala specifične uvjete odrastanja: Branka je živjela samo s. bakom koja se brinula

za nju jer roditelje nije imala, a tako se i Branka brinula za svoju „baticu“. Roman jasno ističe nebrigu njezina oca:

Brankin otac ljubio je karte, šampanjac, katkad i glumice, al kraj svega toga bijaše van reda ljubomorani na svoju ženu, koja je plačući mnogu noć probdijevala čekajući na raskalašenog si muža. (Šenoa 2014: 8)

Jednako kao što su istaknute i brojne kušnje kroz koje je djevojka morala proći do ostvarenja svoga cilja, a u kojemu se vodila samo svojom neprikosnovenom posvećenošću svojim idealima. Uspjela je u svome ostvarenju sna o učiteljskom životu, prihvatili su je u maloj i vrlo zatvorenoj seoskoj sredini, uspjela je promijeniti mišljenje roditelja, djeca su više učila i poštivala jedni druge. Slično je bilo i u Martinoj situaciji: ona je imala samo majku koja je bila bolesna te je većinu svojih sredstava slala u Zagreb za lijekove. Marta je postupila isto kao Branka odlazeći u nepoznatu joj seosku sredinu te je isto tako uspjela je u svojoj namjeri. Obje su na kraju osnovale svoje obitelji i započele nove stranice u svojim životima. Svjesne svojih mogućnosti i sposobnosti.

Kod Tomića također, imamo lik „sirotice“, odnosno, varijaciju na temu „anđela u kući“, a to je Ljubica koja ostaje kod barunice Adriane. Taj je lik najtipičniji: od gubitka roditelja (klasična struktura „anđela u kući“) do plahe, mirne i tople naravi. Radi se o liku u razvoju, a koji je postavljen nasuprot Melitinu liku: dok se jedna razvija, druga propada. Ljubica sa početka djela i Ljubica s kraja više nisu ista osoba: ona je kao gusjenica koja se presvukla u leptira i dobila svoju slobodu u spoznavanju same sebe i moći koje žene nose.

Ljubica je stoga u svome naumu uspjela jednako, kao što su to učinile Branka i Marta. Porivi i želje su im različiti, ali uspjeh jednako veseli svaku od njih. Ljubica je uspjela zadobiti iskrenu privrženost čovjeka kojega voli:

Njegovo srce sve je više naginjalo Ljubici: mirna, ali trajna ljubav naprema svojoj lijepoj i čestitoj ženici uvriježila mu se napokon u srce, a ona je u toj ljubavi svoga muža, našla najveću sreću svoga života (Tomić 1970: 471)

Ali, njezin je pravi uspjeh ležao u njezinoj samostalnosti: uspjela se ostvariti i izaći iz okvira žrtve, pozicije tipične za takav tip literarne figure. Drugim riječima uspjela je ostvariti ono što ne uspijeva Meliti koja se odlikuje onom dozom

samouvjerene samostalnosti i žudnje za slobodom koja je čini karakteristično fatalnom ženom. A u slici 19. stoljeća takva je žena – možda bismo se usudili reći i prekrivena feministica – neminovno osuđena na uništavanje i razaranje sebe.

I na kraju, spoznajemo da prijateljstva koja su iskrena i prava, a takva nalazimo u analiziranim djelima, prolaze kroz različite prepreke. Veze s bliskim prijateljicama ostaju uvijek trajne, bez obzira na sve: različite životne okolnosti, različitost karaktera, čak i različita uvjerenja. To je dakle ono što smo iščitali iz tih književnih djela i nadamo se stoga da smo uspjeli u namjeri da temu ženskog prijateljstva u 19. stoljeću donekle barem približimo i objasnimo.

10. Literatura

1. . Frangeš, Ivo. i Živančević, Milorad. (1975). *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 4. Mladost, Zagreb.
2. Nemeć, Krešimir. (1994). *Povijest Hrvatskog romana od početka do kraja 19. stoljeća*, Znanje, Zagreb.
3. Perkovac, Ivan. (1942). *Stankovačka učiteljica*, BE-L-KA, Zagreb.
4. Prosperov, Novak Slobodan. (2004). *Povijest hrvatske književnosti, Između Pešte, Beča i Beograda*, Svezak II., Marijan tisak, Split.
5. Šego, Jasna. (2012). *O ženama u „Viencu“ i o liku učiteljice u trima tekstovima 19. stoljeća*, kroatologija, Katehetski institut Katoličkoga bogoslovnoga fakulteta, Zagreb.
6. Šicel, Miroslav. (2004). *Povijest hrvatske književnosti: Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoa (1750-1881)*, Lijevak, Zagreb.
7. Šenoa, August. (2014). Branka, prir. dr. Vinko Brešić, Alfa, Zagreb.
8. Šepić, Tatjana. (2017). *Romantizam u ženskom rodu*, Hrvatsko filološko društvo, Biblioteka književna smotra, Zagreb.
9. Tomić, Josip Eugen. (1994). *Melita*, prir. mr. Julijana Matanović, Privlačica, Zagreb.
10. Tomić, Josip Eugen. (1970). *Pet stoljeća hrvatske književnosti, Melita*, Zora, Matica hrvatska, Zagreb.
11. Župan, Dinko. (2009). *DOBRE KUĆANICE Obrazovanje djevojaka u Slavoniji tijekom druge polovice 19. stoljeća*, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod.
12. Mrežna stranica: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52108>
(posjećeno: 24.6.2019)

12. Sažetak

Položaj žena u 19. stoljeću nije bio jednak kao danas. Žene postaju svjesne svoje važnosti i počinje se raspravljati o njihovu položaju u društvu. S druge strane ženski likovi preplavljaju stranice romana 19. stoljeća, a kako tema koja se vidljivo provlači jest i ona ženskog prijateljstva. Prijateljstva koja smo analizirali donose nam predivnu priču o različitim ženama i njihovim životima, ali i o utjecaju jednih na druge. Donose nam i priču o samim autorima, koji su kao i njihovi likovi, utjecali jedni na druge. Tako je Šenoa po uzoru na Perkovčevu *Stankovačku učiteljicu* napisao *Branku*, a Tomić je po uzoru na Šenou napisao većinu svojih djela bivajući čak prozvanim požeškim Šenoom. Jednako tako, pisana realističnom manirom omogućavaju nam različite uvide u stvarnosni život toga vremena, društveno-povijesni kontekst 19. stoljeća. No prije svega plejada ženskih likova različita karaktera kao što su Branka i Hermina, Melita, Ela i Ljubica, Marta i Klarica omogućava nam razabiranje važnosti teme ženskoga prijateljstva i važnosti koju prijateljstvo ima za žene. Odnosno, predstavlja nam toplu i lijepu priču o ženama i njihovoj međusobnoj povezanosti, bez obzira na mnoge zadatosti što ih društvene i literarne konvencije toga vremena nose.

Ključne riječi: August Šenoa, Branka, Josip Eugen Tomić, Melita, Ivan Perkovac, Stankovačka učiteljica, žena u 19. stoljeću, ženski likovi, literarna prijateljstva

12. Summary

The standing of women in the 19th century was not the same as it is today. Women were becoming aware of their importance and a discussion is beginning about their role in society. On the other hand female characters were flooding the pages of 19th century novels with a theme of female friendship. The friendships we have analysed convey to us a wonderful story about different women and their lives, but also their influence on each other. They also bring us a story about the authors themselves, who influenced their peers as much as their characters did each other. That is how Šenoa wrote *Branka* after being influenced by *Stankovačka učiteljica* that was written by Perkovac. Tomić was hailed as the Šenoa of Požega after he was inspired by Šenoa and wrote most of his works in his style. The friendships being written in a realistic manner give us different insight into the real day-to-day life of that time of the socio-political context of the 19th century. But above else the pleiad of female characters with different personalities such as Branka and Hermina, Melita, Ela and Ljubica, Marta and Klarica allow us to make out the significance of the theme of female friendship and the importance it has for women. It gives us a warm and nice story about women and their mutual relationships. Regardless of being written by a male author with the preconceptions that the literary conventions of that time bring.

Key words: August Šenoa, Branka, Josip Eugen Tomić, Melita, Ivan Perkovac, Stankovačka učiteljica, 19th century, friendship and women.